

LA FÀBRICA D'INDIANES DE LA FAMÍLIA CANALS

per ROGER ALIER

I. ELS ORÍGENS DE LA FÀBRICA D'INDIANES DE LA FAMÍLIA CANALS

La fàbrica d'indianes creada a Barcelona l'any 1738 per Antoni Serra i Esteve Canals és ben coneguda dels nostres historiadors. L'infatigable Jaume Carrera i Pujal l'esmentà reiteradament,¹ i tots els historiadors que han dedicat alguna atenció a la vida econòmica i industrial dels Països Catalans el segle XVIII s'hi han referit; àdhuc recentment hi ha hagut algunes aportacions noves al tema.²

Hi ha elements suficients per admetre que fou la primera dels Països Catalans —i, per tant, del conjunt de l'estat espanyol—, si no en termes absoluts, almenys com a primera fàbrica arrelada i amb influència en la vida econòmica del país. Se'n conserven testimonis gairebé contemporanis que n'afirmen la primacia: una Cèdula Reial del 2 de febrer de 1762, referint-se a Joan Pau Canals, deia: “ha mantenido en el mayor auge y perfección la primera Fábrica de Indianas que en España estableció su padre Estevan Canals a su costa”.³ Anys més tard, Joan Sempere i Guarinos publicà un bon resum de les activitats d'aquest i afirmà que “el padre del Autor había establecido en Barcelona una Fábrica de Indianas en 1738”.⁴

Les meves investigacions en aquest terreny m'han permès de trobar molts més testimonis referents a la fàbrica Canals, tot cercant informació sobre la figura que m'interessava: el segon propietari de la fàbrica, Joan Pau Canals i Martí, únic fill baró del fundador, Esteve Canals i Grau.

1. J. CARRERA PUJAL, *Historia política y económica de Cataluña*, Barcelona, Bosch, 1947, vol. IV, pp. 135-136, 138, 446-449.

2. P. MOLAS RIBALTA, *Los Gremios barceloneses en el siglo XVIII*, Madrid, Confed. Cajas de Ahoiros, 1970. Hi ha diverses informacions sobre les primeres activitats d'Esteve Canals.

3. *Real Cédula de Carlos III*, 2 de febrer de 1762, BC, JC, llig. 53, n.º 1.

4. J. SEMPERE Y GUARINOS, *Ensayo de una biblioteca de los mejores escritores españoles del reinado de Carlos III*, Madrid, 1785-1789, vol. I, s. v. “Canals”.

* * *

L'origen de la fàbrica sembla que se cenyeix a l'esquema de l'aparició de moltes de les que sorgiren posteriorment com a extensió de les activitats d'un "botiguer de tall". Efectivament, Esteve Canals i Grau, fill d'un pagès de Sant Vicenç de Riells,⁵ anà a viure a Barcelona, probablement a l'entorn de l'any 1700; l'any 1705 el trobem ja actuant com a administrador de la companyia comercial Casanovas-Darrer.⁶

Poc després degué entrar en relació amb Mariàngela Regàs, vídua d'un botiguer de tall, Joan Pau Martí. Aquest havia mort el 1705⁷ pocs dies abans de la caiguda de la ciutat en mans dels austriacistes, de resultes de l'esclat d'una bomba llançada damunt Barcelona per la flota anglesa manada per Peterborough.⁸ La seva vídua continuà al capdavant de la "botiga de draps", però era probablement poc apta per a aquesta comesa i degué haver de confiar els assumptes a Esteve Canals; pel desembre del 1708, la vídua Martí, Esteve Canals i el cirurgià Francesc Villar constituïren una companyia per mantenir una botiga "oberta públicament en la pnt. ciutat de B.^a" i "ques troba parada en lo carrer de los Cambis".⁹ La formalització per escrit de la constitució d'aquesta companyia no es féu, però, davant de notari fins el maig de l'any següent; mentrestant Esteve Canals s'havia casat amb Mariàngela Martí, filla de la vídua i del difunt Joan Pau Martí.¹⁰

La companyia es formà amb les aportacions de capital dels tres socis: 7.280 lliurs barceloneses, en total.¹¹ D'aquesta quantitat, Esteve Canals i la vídua Martí només n'aportaven 1.120 lliures cada un; la resta, 5.040 lliures, procedien del cirurgià Villar. Tanmateix, pocs dies després, aquest reconeixia davant notari que una part d'aquesta suma procedia de dos sastres de la ciutat: Francesc Ferrer i Jaume Piferrer, que restaren incorporats a la botiga de manera menys oficial.¹²

No hi ha cap dubte que la botiga era la mateixa que havia pertangut a Joan Pau Martí, ja que el document afirma que Canals tindrà "oberta

5. Segons el testament d'Esteve Canals i Grau: AHP, Not. Antoni Duran i Quatre-casas, *Llibre 2.º de testaments, 1735-1758*, fols. 146 v.º-150 r.º

6. P. MOLAS RIBALTA, *Los Gremios...*, p. 324, n. 3.

7. Testament de Joan Pau Martí i Font: AHP, Not. Francesc Rossell, *Llibre 1.º test., recept., penes, 1700-1774*, fols. 23-28.

8. Són els bombardejaments a què es refereix P. VOLTRES BOU, *Carles III, rei dels catalans*, Barcelona, Aedos, 1967, p. 81.

9. Constitució de companyia i botiga entre Esteve Canals, Mariàngela Regàs vda. Martí i Francesc Villar (1709): AHP, Not. Joseph Amat, *1.º libro de instr., 1708-1709*, fols. 182 ss.

10. Contracte matrimonial entre Esteve Canals i Mariàngela Martí i Regàs: AHP, Not. Rafael Albià, *4.º libro de capítols matrimonials, 1702-1717*, fols. 182 ss.

11. AHP, Not. Joseph Amat, *1.º libro de instr., 1708-1709*, fol. 184.

12. Francesc Ferrer hi participà amb 1.120 lliures i Jaume Piferrer amb 560 (cf. AHP, Not. Joseph Amat, *1.º libro de instr., 1708-1709*, fols. 188 ss.).

d^a botiga [...] y sa habitació durant la pñt. companyia en las casas que son propias de d^a Sra. Mariàngela Martí, situadas en la pñt. . ciutat de Bar^a y en lo cantó del carrer anomenat dels Agullers". La vídua Martí havia de percebre "cent lliuras moneda Bars^a per lo lloguer de aquelles".¹³

Tot i la seva aportació reduïda, Esteve Canals actua com la figura central de la companyia. N'és l'administrador; la societat durà el nom d'"Esteve Canals i Cia."; ha de residir a la casa que la vídua Martí posseeix, com hem vist, al carrer dels Agullers, al costat de la botiga, i pel seu treball rebrà una sisena part dels beneficis que hi pugui haver, a més dels que li corresponguin com a soci capitalista. La importància de la seva gestió és prou gran perquè, posat cas que mori, sigui necessària per part dels altres "companys" una deliberació expressa sobre la prossecció de la companyia, cosa que no succeiria en cas de mort d'algun altre soci.

La importància d'Esteve Canals dins la companyia augmentà encara, lògicament, en casar-se amb Mariàngela Martí; en el contracte matrimonial fou establert que la muller rebria com a dot la meitat del capital amb què la vídua Martí participava en la companyia; amb això Esteve Canals incrementava encara el pes de la seva intervenció en els assumptes de l'empresa comuna.¹⁴

Aquesta "companyia i botiga" aparegué en un moment que Pierre Vilar ha qualificat de "fase ascendent" de l'economia catalana durant la guerra de Successió,¹⁵ i fou gairebé coetània de la Companyia Nova de Gibraltar.

No he trobat informació referent a la forma en què Esteve Canals dugué els assumptes de la companyia, ni tampoc de com pogué esquivar les dificultats de la "fase descendent" que produí la derrota catalana a mans de Felip V. Sabem, però, que no degué ésser massa escrupolós a l'hora d'observar les "ordinacions" que la "Prohomenia del Pont de Candarà" dictava per garantir la qualitat dels teixits o draps. La conseqüència fou la confiscació de quatre draps, el 1709, per aquest organisme, que n'ordenà la crema pública perquè eren "contra la forma de los reals privilegis y ordinacions".¹⁶

La caiguda de la ciutat no anul·là l'activitat d'Esteve Canals; poc després de l'11 de setembre el trobem ocupat en un altre terreny en el qual no deixà mai d'actuar: el préstec de quantitats de diner a cens. El 1716 en deixà a Francesc Fontseca, sastre, i a la muller d'aquest, Úrsula; l'operació no sempre resultava profitosa, i en aquest cas no es pot

13. Cf. *supra*, n. 9.

14. Cf. *supra*, n. 10.

15. Pierre VILAR, *Catalunya dins l'Espanya moderna*, Barcelona, Edicions 62, 1966, vol. III, pp. 431 ss.

16. P. MOLAS RIBALTA, *Los Gremios...*, pp. 323 i 380.

pas dir que ho fos: en el seu testament, Esteve Canals confessa que d'aquest cens "se deuhén totas las pencions y sens esperança de cobrar-ne cosa alguna",¹⁷ i aquest mateix deute reapareix en el testament de la seva muller. Una fi semblant féu el censal creat a favor seu per Esteve Galceran, mercader, el 1720; les pensions corresponents a les 224 lliures del préstec no foren mai percebudes.¹⁸ De tota manera, el fet que Canals decidís d'aventurar diners en operacions semblants sembla indicar un cert grau de prosperitat.

Aquesta prosperitat fou la causa que es decidís a fer un pas més en el desenvolupament de les seves activitats comercials, en convertir-se en fabricant d'indianes.

D'acord amb les investigacions de Carrera i Pujal, la primera companyia fabricant d'indianes fou constituïda amb el nom d'"Antoni Serra i Cia". No he trobat cap document de constitució d'aquesta companyia, i és molt probable que no existeixi, ja que, com diu Pierre Vilar,¹⁹ aquestes companyies es constituïen sovint amb documents privats. Ja hem vist que Carrera i Pujal dona la data de fundació de la fàbrica: 1738; doncs bé, el document més antic que he trobat referent a aquestes activitats d'Antoni Serra i Esteve Canals data precisament del mes de maig d'aquest any. Es tracta d'un document notarial pel qual Antoni Serra i Esteve Canals contracten els serveis d'un pintador d'indianes francès, el nom del qual és, en el text, "Juan Ibér". Aquest es compromet a pintar, en un any, "quinientas piessas de Indianas de todos los dizenyos que escogerán dhôs. Serra y Canals [...], [los cuales] le pagarán por cada una pieza de dhâs. Indianas [...] tres libras y sinco sueldos".²⁰

D'altra banda, el document de partició de la societat que formaren més tard Esteve Canals i Bonaventura Canet —del qual parlarem extensament més endavant— també indica la data de 1738 com la inicial de la fabricació d'indianes: "En lo any mil setcents trenta vuyt Esteve Canals, Botiguer de Paños, y Bonaventura Canet, Corredor de Orella, Cdans. de B^a, feren entre si comp^a de fàbrica de indianas que ha correugt en nom de Canals y Canet".²¹

L'aparent contradicció entre el nom de la companyia inicial, "Antoni Serra i Cia." i l'esmentada en aquest altre document, "Canals i Canet",

17. Inventari dels béns d'Esteve Canals i Grau: AHP, Not. Antoni Duran i Q., *Llibre 2.º d'inventaris i encants, 1749-1753*, fols. 246-265.

18. *Ibid.*

19. Pierre VILAR, *Le "Manual" de la Compañya Nova de Gibraltar (1709-1723)*, París, SEVPEN, 1962.

20. Contracte d'Antoni Serra i Esteve Canals amb el pintador francès Juan Ibér: AHP, Not. Joseph Cols, *11.º man. de los instr.*, 1738, fols. 122-123. El document duu data de 19 de maig de 1738.

21. Partició dels béns de la Societat Canals-Canet entre les vídues d'Esteve Canals i de Bonaventura Canet: AHP, Not. Anton Duran i Q., *32.º manuale contractuum, 1759*, fols. 147-186. La frase que citem és al principi del document.

queda aclarida per uns altres instruments notariais que he pogut localitzar, relatius al paper real d'Antoni Serra en aquests afers. Efectivament, el 1739, és a dir, l'any següent de la creació de la fàbrica, Antoni Serra adquireix un bloc d'edificis (habitatge, botiga i un hort) situats al carrer del Portal Nou (on radicarà la fàbrica d'indianes des d'ara o potser des d'abans de l'adquisició). El mateix dia d'haver fet la compra, Antoni Serra declara davant notari que l'ha feta únicament per a Esteve Canals i Bonaventura Canet (primer cop que apareix el nom del qui seria el soci d'Esteve Canals amb caràcter efectiu). El document no pot ésser més explícit: "Dictam inquam emptionem re vera feci pro vobis et nomine et ad opus vestri et vestrorum, et non ad opus meam, et dictas 1.373 lib. [...] per vos mihi ad hunc effectum traditis".²²

Els edificis adquirits procedien de les propietats de Joan Estevanell, "barreter d'agulla" i taverner, que havia mort el 1698; en morir les seves quatre filles sense descendència²³ foren destinats a subhasta. Des del 1739 formaren part de les propietats de la família Canals; llur proximitat al Rec Comtal en farà un emplaçament òptim per a la fàbrica, que n'aprofitarà les aigües.

Anys a venir, els dos socis anaren adquirint altres propietats contigües a aquestes primeres. L'inventari dels béns d'Esteve Canals²⁴ ens permet de seguir aquest procés de compres:

- El 1741, una casa situada al carrer "den Cortinas" per 330 lliures.
- El 1744, una altra casa del mateix carrer per 300 lliures.
- El mateix any 1744, una altra casa, al mateix lloc, per 240 lliures.
- El mateix any, encara una altra casa, al mateix lloc, per 260 lliures.
- El 1745, una altra casa, al mateix carrer, per 800 lliures.
- El 1746, una altra casa, al carrer del Portal Nou, per 800 lliures.
- A la darrerria del 1747, Canals i la vídua Canet adquireixen "una part y porció de las casas que Joan Galí possehia [...] en dits carrers del portal-nou y den Cortinas", per 150 lliures.
- Finalment, el 1753, "una part de casas junt ab lo pati que los hereus de dit Joan Galí separaren de las ditas casas que aquell possehia", per 2.100 lliures.

L'inventari afegeix, a continuació: "Totas las quals casas y parts de casas son unidas".

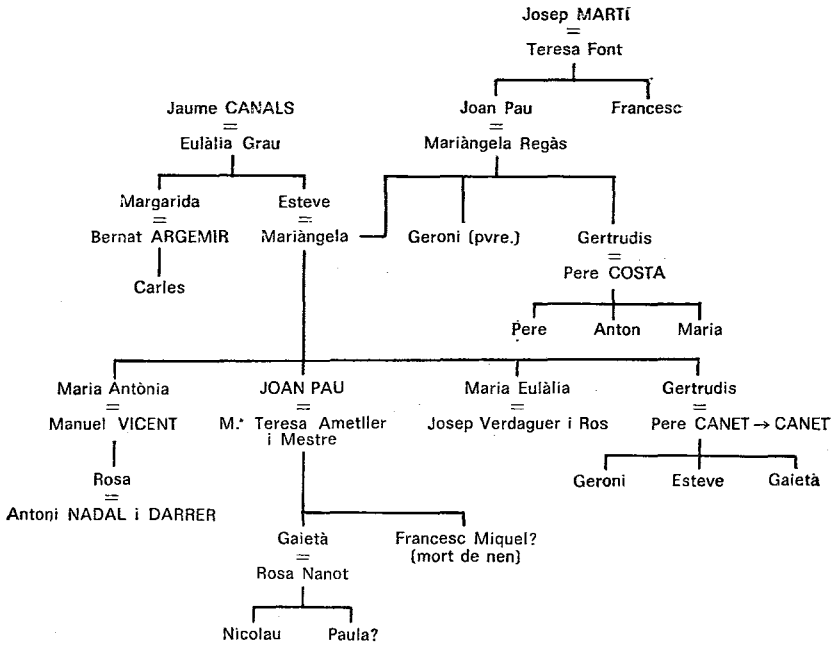
Aquesta rastellera d'adquisicions revela que els negocis d'Esteve Ca-

22. Adquisició d'una casa, botiga i hort per part d'Antoni Serra, soci d'Esteve Canals: AHP, Not. Joseph Cols, 12.º *manual de los instr.*, 1739, fol. 43. Antoni Serra traspasa i cedeix la compra que ha fet pel document anterior, a Esteve Canals i Bonaventura Canet: AHP, Not. Joseph Cols, 12.º *manual de los instr.*, 1739, fol. 57.

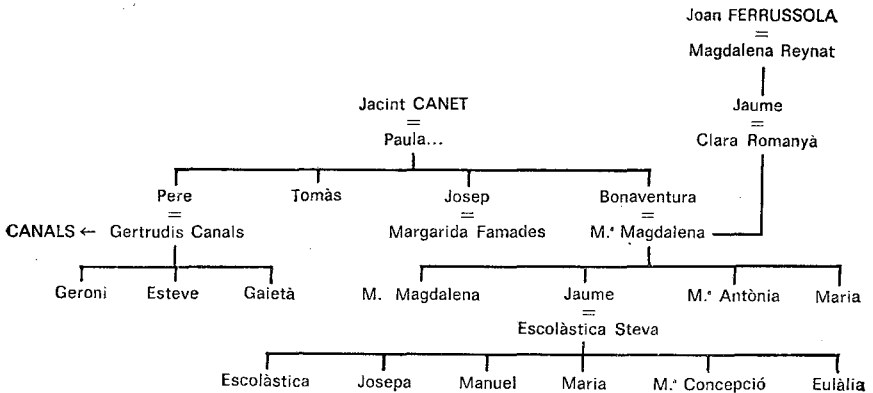
23. Tal com ho indica el document relatiu a l'adquisició de la casa, botiga i hort de la nota anterior, al preàmbul.

24. Inventari dels béns deixats per Esteve Canals: AHP, Not. Antoni Duran i Q., *Llibre 2.º d'inventaris i encants*, 1749-1758, fols. 246-265.

LA FAMÍLIA CANALS

LA FAMÍLIA CANET

nals i de Bonaventura Canet eren pròspers. La posició dels dos socis en el món comercial barceloní era ben sòlida: Esteve Canals ja duia més de trenta anys d'activitat en fundar la fàbrica; Bonaventura Canet era "corredor d'orella", i, pel seu matrimoni amb Maria Magdalena Ferrussola, era gendre de Jaume Ferrussola, també corredor d'orella i representant dels maltesos, introductors de la major part del cotó de Llevant.²⁵ Tot això havia de contribuir necessàriament a la prosperitat de la fàbrica d'indianes, que el 1741 obtingué privilegis reials que havien de repetir-se el 1746, el 1748 i el 1750 i, en temps de Joan Pau Canals, el 1762.²⁶

Bonaventura Canet morí el 1747 (i no l'any 1746, com ha estat dit fins ara); ho proven la data d'obertura del seu testament²⁷ i el document de partició de la societat Canals i Canet: "Morí dit Bonaventura Canet en lo any mil setcents quaranta set".²⁸ La vídua del soci difunt, Maria Magdalena Ferrussola, continuà al capdavant dels negocis juntament amb Esteve Canals. Ja hem vist que les darreres adquisicions de cases es feren amb la seva intervenció.

En aquesta època la fàbrica s'havia desenvolupat notablement, i disposava, segons Carrera i Pujal, d'un centenar de telers.²⁹ Aquesta xifra no fou superada ja, de fet, en cap moment.

Les relacions comercials de la fàbrica Canals i Canet abastaren tota la Península, més o menys; no sembla, però, que hi hagués relacions importants amb l'estranger.

El 1756 (també cal rectificar aquí la data de 1755 esmentada habitualment), morí Esteve Canals; el 19 d'octubre, ens diu el document de partició que hem esmentat. En morir es féu l'habitual inventari dels seus béns; esperaren l'arribada de la fi d'any per aprofitar l'època del balanç anual. Aquest inventari, que he trobat, com tots els documents relatius als Canals, a l'Arxiu de Protocols de Barcelona,³⁰ ens permet de comparar la situació de la fàbrica amb la que tenia en dates posteriors: el 1758, any de la partició de béns entre els Canals i els Canet, l'any 1763, en morir Mariàngela Martí, vídua Canals, i finalment l'any 1786, en morir Joan Pau Canals i Martí, llur hereu.

Malauradament, aquests inventaris no són complets: el del 1763, es-

25. P. MOLAS RIBALTA, *Los Gremios...*, p. 520.

26. Forma part d'una carpeta separada: AHP, *Registro de las Dependencias de la Real Fábrica de Indianas que está por tiempo de cinco años a cargo de E. Canals y B. Canet*.

27. Testament de Bonaventura Canet, soci d'Esteve Canals: AHP, Not. Joseph Cols, *Llibre 3.º de testaments, inventaris i encants, 1736-1750*, fols. 177-180. El testament fou atorgat per Bonaventura Canet el 25 d'abril de 1740; obert i publicat el 18 d'octubre de 1747.

28. Partició..., cf. *supra*, n. 21.

29. J. CARRERA PUJAL, *Historia política y económica de Cataluña*, vol. IV, pp. 138-139.

30. Inventari dels béns deixats per Esteve Canals: cf. *supra*, n. 24.

pecialment, ens remet al balanç anual, que no es troba entre la documentació notarial. La diferència de forma entre uns i altres inventaris també perjudica les possibilitats de comparació.

II. EVOLUCIÓ DE LA FÀBRICA CANALS DE 1756 A 1786

En morir Esteve Canals, el 1756, la fàbrica passà a mans de les dues vídues dels fundadors: Mariàngela Martí, vídua de Canals, i Maria Magdalena Ferrussola, vídua de Canet. Aviat, però, sorgí un conflicte entre les dues propietàries, que decidiren de separar-se. El document de partició dels béns de la societat Canals-Canet, ja esmentat abans, ens ho explica amb tota claredat:

â dinou de Octubre de mil setcents sinquanta sis [...] morí Esteve Canals. Instituhint ab son testament hereva sua vitalicia â Mariàngela Canals, sa muller, la qual, volent conservar dita comp^a, procurá que la fabrica corregués del mateix modo anant ab igualtat en danys y beneficis ab dita Madalena Canet conforme desde la formació de la comp^a se havia practicat, cuýdant ella dela administració y tenint en sa casa la caixa de la Comp^a, lo que no aparegué bé â Madalena Canet, ans be manifestá que, ja que sempre havia estat en casa Canals, passás â casa de ella, que tindria â son carrech lo cuýdado y aplicació que havia tingut Canals, y no havent Mariàngela Canals regonegut admisible tal proposició per los motius que feu presents â Madalena Canet, passá esta en vint y tres de Mars mil setcents sinquanta set â participar per escrits â Mariàngela Canals haver resolt no voler continuar mes la referida comp^a.³¹

A l'hora de fer el repartiment sorgiren alguns conflictes, no massa greus, però que retardaren la divisió efectiva fins al dia 1 de setembre de 1759, que és la data del document esmentat. Aquests petits conflictes es referien a la taxació del valor d'alguns terrenys dels pertanyents a la companyia, que calgué que fos feta per terceres persones, davant la discrepància de les valoracions per les parts interessades.

A l'hora de l'acord final es féu la partició de manera que tots els béns immobles quedessin en poder de la família Canals; els Canet (M.ª Magdalena Ferrussola i el seu fill Jaume Canet, de 19 anys) reberen llur part en efectes i en metàl·lic.

L'acta de la partició inclou l'inventari complet dels béns de la societat Canet-Canals i el detall del que se separà d'aquests béns per a la família Canet. És interessant d'observar que, encara que els Canet rebe-

31. Partició..., cf. *supra*, n. 21.

ren una part important de l'utilitatge de la fàbrica, no van rebre cap dels 101 telers que hi havia, fet que sorprèn, atès que Maria Magdalena Ferrussola i el seu fill pensaven continuar la fabricació d'indianes per compte propi, segons sembla.

D'aquesta forma Mariàngela Martí salvà l'obstacle de la partició sense que en resultessin afectades les possibilitats de producció en la fàbrica Canals i sense reduir el nombre de béns immobles heretats del seu marit; es limità a abonar als Canet les quantitats relatives a la valoració dels béns que havia retingut,³² després de deduir-ne el valor dels utensilis que els Canet s'havien reservat. De tota manera, degué ressentir-se'n poc o molt, per la pèrdua de capital que això suposava i que comportava un debilitament de les possibilitats d'expansió de la fàbrica. Potser caldrà, doncs, situar aquí el principi de la decadència de l'empresa.

Pocs anys després de la partició, el 1763, morí la mateixa Mariàngela Martí i deixà el seu únic fill baró, Joan Pau Canals i Martí, com a hereu universal.³³ El testament inclou un nou inventari de la fàbrica, que és el més incomplet dels que s'hi refereixen, però que detalla, en canvi, de manera molt minuciosa, el contingut d'una botiga, situada a "la casa de la propria habitació de dit Esteve Canals" i per tant de la vídua mateixa i que administrava Salvador Golart.

És un xic sorprenent el fet que Joan Pau Canals, que ja tenia 26 anys en morir el seu pare, no hagués heretat directament d'aquest l'administració i propietat de la fàbrica i que no l'obtingués fins el 1763, any de la mort de la seva mare, precisament quan ja havia assolit una posició i un prestigi a la cort, com veurem més endavant.

De tota manera, el 1763 Joan Pau Canals rebé la fàbrica en bon estat; tot i la manca de detalls d'aquest nou inventari, sembla que no hi ha grans canvis respecte al de 1756.

I és ara, de 1763 a 1786, any de la mort de Joan Pau Canals, quan s'accentua la decadència de l'empresa familiar dels Canals. Les repetides absències del nou propietari, ocupat en altres assumptes a Castella, i el pas de diversos administradors per la fàbrica no la beneficiaren de cap manera, especialment en una època en què la competència amb altres fabricants esdevé més aferrissada.

El fet d'haver trobat un altre inventari de la fàbrica amb la documentació relativa a la mort de Joan Pau Canals, el 1786, permet de fer un principi d'anàlisi de l'evolució de la fàbrica Canals d'indianes, en comparar-lo amb els inventaris anteriors. Tenim, així, quatre punts de referència: els inventaris del 1756, 1758, 1763 i 1786.

32. Partició... apartat "Estat de comptes".

33. Testament de Mariàngela Martí i Regàs: AHP, Not. Antoni Duran i Q., *Llibre 4.º de testaments, años* [sic] 1762-1764, fols. 72 v.º-76 r.º El testament duu data de 4 d'agost de 1763.

Ja hem alludit abans al valor desigual d'aquests inventaris. Així els de 1756 i 1758 detallen de manera força completa el contingut material de la fàbrica; el de 1763 només n'esmenta alguns accessoris, ja que tot el restant correspon a un inventari o balanç separat, que no he trobat: "tot per menor es continua en lo balans se va fent de dits efectes [...] que no son descrits en lo pñt. inventari".³⁴ L'inventari del 1786 tampoc no és gaire complet: hi figuren només les partides més importants, suficients, però, per proporcionar-nos una idea de les transformacions sofertes per la fàbrica durant l'administració —en bona part nominal— de Joan Pau Canals. Potser algun dia puguin trobar-se els balanços anuals esmentats en aquests documents, i que permetrien d'establir exactament l'evolució que ara hem de dreçar només en línies generals.

El primer inventari (1756) ens permet de fer-nos càrrec de la importància de la fàbrica en morir Esteve Canals, el fundador. Atès el nombre de peces que s'hi descriuen, la quantitat de mobles, finestres, edificis, etc., cal admetre que les dimensions físiques de la fàbrica havien d'ésser considerables. La mateixa impressió traiem de l'anàlisi del contingut de la fàbrica, curosament detallat en aquest inventari.

Efectivament, la importància de la fàbrica és evident si observem els estris de grans dimensions que s'hi trobaven, per als quals calia que hi hagués, d'altra banda, un nombre força crescut d'operaris. Així, el 1756 són esmentades, "en lo pintador", setze taules d'estampar i, a més, "tres taules ab tots sos arreus per bruñir las indianas"; i en "lo quartet que se estampa" hi havia quatre taules més per pintar.³⁵

A la sala dels telers n'hi havia un centenar "ab tots sos guarniments a punt de texir". Efectivament, ja l'any 1746 Esteve Canals i Bonaventura Canet havien exposat al rei que tenien cent telers "corrents" —és a dir, en funcionament— i que havien atorgat poders a Joseph Antoni de Telleria, llur agent de negocis a Madrid, perquè en nom d'ells pogués comprometre's a mantenir actius "por 4 años los 100 telares que existen hoy corrientes en la Fábrica de Indianas que tenemos plantada en la ciudad de Barcelona". Aquest oferiment tenia per finalitat d'obtenir que Ferran VI prorrogués les franquícies que els havia concedit anys abans. I, efectivament, el rei autoritzà que fossin prorrogades.³⁶

"En la quadra de ordidors y devanadoras" hi havia, segons l'inventari del 1756, "quatre ordidors ab sos guarniments" i "setanta sis torns guar-nits ab setanta sis peus".³⁷

34. Inventari dels béns deixats per Mariàngela Martí i Regàs: AHP, Not. Antoni Duran i Q., *Llibre 4.º d'inventaris, 1762-1764*, fols. 64-75.

35. Inventari dels béns deixats per Esteve Canals: cf. *supra*, n. 24. Inventari dels béns deixats per Joan Pau Canals i Martí: AHP, Not. Joan Fontrodona i Roura, *28.º manual de los instr., año 1786*, fols. 407-485.

36. AHP, Not. Joseph Cols: *Registro de las Dependencias...* i Cèdula Reial de Ferran VI, anexa.

37. Inventari dels béns deixats per Esteve Canals: cf. *supra*, n. 24.

Tot això indica que el 1756 la fàbrica Canals i Canet es trobava en una situació d'expansió o almenys de prosperitat; aquesta situació sembla mantenir-se —en la mesura en què podem comprovar-ho— en els inventaris de 1758 i 1763. I contrasta, en canvi, amb la situació que trobem el 1786, cosa que ens indica que entre aquestes dates s'esdevingué una profunda decadència, com veurem tot seguit.

L'inventari de 1786 només detalla a grans trets el contingut de la fàbrica. Entre l'utilitatge esmenta “quinquanta quatre talers vells, ab sos guarniments servibles”.³⁸ No cal insistir en el to tan diferent d'aquesta frase en comparació amb la seva corresponent de 1756: la paraula “vells” aplicada als telers és prou explícita, car en aquesta mena d'inventaris solia emprar-se l'expressió “usat” per indicar els objectes que, sense ésser nous, es trobaven en bon estat. I l'expressió “guarniments servibles” és ben significativa si la comparem amb l'optimisme actiu de “guarniments a punt de texir” del text de 1756. I, evidentment, a tot això cal afegir que el nombre de telers ha passat de cent (en l'inventari de 1758 arriben a cent un) a només cinquanta-quatre.

Ja hem vist que la xifra de cent telers s'havia mantingut constant des de 1746 (any de la petició a Ferran VI) fins a 1758; i encara els trobem en una data posterior: en la *Relación de los telares y piessas de indianas que las Fábricas de Cataluña tienen existentes en el mes de junio del año 1768*,³⁹ dreçada per ordre de la Junta de Comerç de Barcelona, la fàbrica Canals hi figura amb 100 telers, bé que només n'hi ha 40 de “corrents”. Això sembla confirmar la sensació de decadència de la fàbrica des del moment en què passa a mans de Joan Pau Canals. Si només treballaven un 40% dels telers, és que o bé l'utilitatge s'havia envellit massa o bé l'empresa familiar havia entrat en crisi.

D'altra banda, els “quatre ordidors ab sos guarniments” de l'any 1756 es converteixen, el 1786, en “dos urdidors corrents ab guiadoras y barretas de ferro”, i els “setanta sis torns guarnits ab setanta sis peus” s'han convertit en “vint i nou torns vells ab sas puas y peus per devanar”. No cal dir que la disminució és ben palesa.

Adhuc la descripció del prat situat a Sant Martí de Provençals sembla indicar una activitat molt més gran el 1756 que no pas la que es dedueix de la menció succincta que hom en fa trenta anys més tard.

Una altra qüestió interessant és la de les botigues que depenien de la companyia Canals-Canet. No cal dir que la producció de la fàbrica d'indianes tenia dues sortides importants: la venda a l'exterior, a la Península i àdhuc, en algun cas, a l'estranger, i la venda directa, al detall, al consumidor barceloní, que venia a comprar les robes directament a la

38. Inventari dels béns deixats per Joan Pau Canals: cf. *supra*, n. 35.

39. FRANCISCO TORRELLA NIUBÓ, *El resurgir de la industria textil de Barcelona*, Barcelona, 1953, p. 60.

botiga. Aquests ingressos havien d'ésser lògicament més segurs, però molt més reduïts que els de l'exportació.

En morir Esteve Canals, el 1756, hi havia dues botigues dependents de la fàbrica; l'inventari d'aquest any esmenta "la botiga de la casa de la propria habitació de dit Esteve Canals",⁴⁰ que hem citat abans; en restar vídua, Mariàngela Martí hi posà al capdavant un administrador, Salvador Golart. L'altra botiga era la "que administra Franco. Cors". No hi ha inventari; la vídua Canals hi mantingué aquest Francesc Cors com a administrador.

Encara hi havia una altra botiga, situada al "Carrer dels Cambis"; probablement l'havien llogada a d'altres persones, ja que només és esmentada a l'inventari com a propietat, però no hi ha cap inventari del contingut, ni se'ns diu qui l'administra. És possible que sigui la mateixa que, anys a venir, Joan Pau Canals llogaria a Anna M. Miquel i Darrer.⁴¹

En l'inventari de 1758 els gèneres existents en mans de la companyia Canals-Canet són consignats globalment, sense detallar el contingut de cada botiga i el poguéss haver-hi a la fàbrica. Aquest conjunt de gèneres —és curiós de fer-ho notar— amb prou feines sobrepassa la quantitat dels gèneres venuts en els catorze mesos que van de gener de 1757 a març de 1758, i que l'inventari valora. És a dir, que els "stocks" eren equivalents al total de vendes fetes en poc més d'un any. Els "beneficis que Deu nostre Sor. se estat servit donarnos" en el mateix període de temps ascendiren a 39.725 lliures, 18 sous i 2 diners, xifra important si no fos que, d'una manera una mica estranya, l'inventari diu que en aquests beneficis "van compresos los instruments, trastos y arreus de la fàbrica, com també las casas de dins la ciutat y las casas y prats de fora la ciutat".

L'inventari de 1763 indica els gèneres que hi havia a totes dues botigues, barrejant-hi "efectes" i "credits actius"; a més, ens indica que a la fàbrica hi havia gèneres per valor superior al de la suma de les dues botigues. Ja ens hi referirem amb més detalls en analitzar l'evolució de la fàbrica.

A l'inventari de 1786 només hi ha consignats els crèdits actius de la fàbrica. N'hi trobem alguns que ja eren a la llista de crèdits de l'època Canals-Canet; n'hi ha una gran quantitat que l'inventari qualifica d'"incobrables" i que sumen molts milers de lliures. Probablement no s'indica cap existència de teixits perquè devia pertànyer a l'arrendatari de la fàbrica, Antoni Nadal i Darrer.

40. Inventari dels béns d'Esteve Canals: cf. *supra*, n. 24.

41. Establiment i cessió en emfiteusi... d'una casa i botiga a Anna M. Miquel i Darrer: AHP, Not. Joan Fontrodona i Roura. 23.º *manuale instrumentorum, año 1781*, fols. 5-8. P. MOLAS REBALTA, *Los Gremios...*, p. 337, publica un quadre genealògic de la família Darrer. Vegi's també el quadre genealògic d'aquest treball.

III. DADES QUE RESULTEN DELS INVENTARIS DE LA FÀBRICA CANALS

La comparació entre els quatre inventaris que tenim s'ha de basar en dades de tres classes; n'hi ha dues de gran importància. En primer lloc, l'utillatge de la fàbrica i el seu estat de conservació. En segon lloc, el valor dels gèneres de la fàbrica i de les botigues. Finalment, el dels crèdits actius, per bé que, en molts casos, no són altra cosa que xifres-fantasma, car reapareixen a cada inventari i no en resulten quantitats cobrables.

Hem vist al capítol anterior que les eines de la fàbrica es mantenen en bones condicions el 1756 i el 1758. El 1763 no se'n parla en detall; tenim, a més, la informació de la *Relación...* de la Junta de Comerç, que ens dóna una mostra, el 1768, que la situació sembla deteriorar-se pel que fa als telers. L'inventari de 1786 ens confirma la plena decadència de la fàbrica. Podem comparar les xifres en aquest quadre:

QUADRE 1

	Inventaris				
	1756	1758	1763	Relación... de 1768	1786
Nombre de telers	100	101	—	100 (—60)	54
Taules de pintar	16	20	—	—	16
Ordidors	4	4	—	—	2
“Torns guarnits ab sos peus” .	76	76	—	—	29
Botigues que depenen de la fà- brica	2	2	2	—	—
Calàndries	1	2	—	—	1

Pel que fa al segon aspecte, hem de prescindir de l'inventari de 1786, i no podem fer consideracions respecte a la davallada o no de la producció. Malgrat tot, la comparació entre 1756, 1758 i 1763 pot resultar interessant, tot i que sigui una mica precària, perquè cada un dels inventaris està fet d'una manera diferent.

L'inventari dreçat en morir Esteve Canals, el 1756, detalla rigorosament tots els gèneres que contenia la botiga on vivia el fundador mateix de la fàbrica. El valor total dels gèneres és d'11.145 lliures, 8 sous i 11 diners; les robes sumen un total de 6.873 canes i 7 pams de llargada. Com que cada peça de roba tenia 10 canes i 4 pams,⁴² en resulta un total de

42. Vegi's el contracte entre Antoni Serra i Esteve Canals, i el pintador d'indianes francès, *supra*, n. 20.

654 peces i mitja, aproximadament. El valor dels gèneres de la botiga és, doncs, comparable al de les vuit o nou millors botigues de la Barcelona d'aquells anys.⁴³ Si afegim el valor dels crèdits actius al dels gèneres (crèdits que sumen 6.504 lliures, 7 sous i 9 diners) i en restem els deutes (1.751 lliures, 3 sous i 6 diners), tindrem la valoració total de la botiga (cosa que ens permetrà de comparar-la amb les dades de 1763) en 15.898 lliures, 13 sous i 2 diners.

Això és tota la informació que ens dona aquest inventari de 1756; pel que fa a l'altra botiga i als gèneres de la fàbrica, el document ens remet al balanç de fi d'any, que no figura a l'inventari.

L'inventari de 1758 també dona xifres globals, i no solament dels gèneres, puix que els aplega amb les despeses generals de la fàbrica. Així, veiem que hi ha una partida de "gèneros comprats, jornals, salaris, maniobra, pensions, censos y censal", etc. Però més avall, entre els capitals existents a la companyia, trobem citades sense altra especificació 6.433 peces i mitja d'indianes per valor de 61.950 lliures, 6 sous i 10 diners.

Finalment, l'inventari de 1763 ens dona només les xifres globals sense detallar, però explícitament referides als gèneres de la fàbrica i als de cada una de les botigues. A la fàbrica s'hi trobaven 7.711 peces i mitja d'indianes, d'un valor total de 71.667 lliures, 18 sous i 3 diners; a la botiga de Salvador Golart hi ha, entre gèneres i crèdits actius, un total de 17.695 lliures, 7 sous i 5 diners, i a l'altra botiga, regida per Francesc Cors, de la qual no tenim dades anteriors, el total de gèneres i crèdits ateny a 20.067 lliures, 13 sous i 2 diners.

Naturalment, amb dades tan poc detallades i diferents, només es poden establir comparacions si admetem per endavant que les conclusions no seran sinó un indicatiu o una orientació, i no pas una certesa.

Per altra banda, comptem amb una dada més: la que ens proporciona la *Relación...* de la Junta de Comerç de 1768, que atribueix a la fàbrica Canals 3.200 peces en existència.

A la vista d'aquesta documentació podem, doncs, dreçar el quadre de la pàgina següent. Les xifres d'aquest quadre ens donen un panorama molt incomplet de la situació de la fàbrica Canals i Canet i de les botigues que hi estaven "adherides", però ens permeten un cert marge de comparació suficient per apuntar que no sembla que després de la mort d'Esteve Canals (el 1756, com ja hem dit) la fàbrica disminueixi en rendiment, ans al contrari, podria dir-se que hi ha una prosperitat ascendent i que no sembla tampoc que la partició de béns entre els Canals i els Canet estronqués aquesta puixança. Ja hem indicat que, encara que els Canet s'emportaren una part de l'utillatge, els telers romangueren a la

43. Pierre VILAR, *Catalunya dins l'Espanya moderna*, vol. IV, p. 195.

QUADRE 2

	Inventaris			
	1756	1758	1763	Relac. 1768
<i>Peces d'Indianes</i>				
A la fàbrica	—	—	7.711	—
Botiga de Salvador Golart . .	654,5	—	—	—
Botiga de Francesc Cors . .	—	—	—	—
Conjunt fàbrica i botigues . .	—	6.433,5	—	3.200
<i>Valor monetari del gènere</i> (en lliures, sense fraccions)				
Fàbrica	—	—	71.667	—
Botiga de Salvador Golart . .	11.145	—	—	—
Botiga de Francesc Cors . .	—	—	—	—
Conjunt fàbrica i botigues . .	—	61.950	—	—
<i>Valor monetari del gènere</i> <i>més els crèdits actius</i>				
Fàbrica	—	—	—	—
Botiga de Salvador Golart . .	—	—	17.695	—
Botiga de Francesc Cors . .	—	—	20.067	—
Conjunt fàbrica i botigues . .	—	108.290	—	—

fàbrica Canals; d'altra banda, aquesta família no perdé cap de les propietats immobiliàries que havia anat adquirint la societat anterior, car la diferència entre l'utilitatge i el total de la part que corresponia als Canals fou satisfeta pels Canals en diners, i no sembla que aquesta disminució de capital hagués afectat de manera sensible la vida de la fàbrica.

Efectivament, si observem el primer quadre veurem que el nombre de peces indicades a l'inventari de 1758 —el de la participació— és de 6.433,5 pel que fa a la "Compañía de Indianas", és a dir, en total. El 1763, quan mor Mariàngela Martí, hi ha 7.711 peces a la fàbrica sola, és a dir, un 10% més que la xifra total de cinc anys abans. Naturalment, aquestes xifres no exclouen la possibilitat d'una aglomeració circumstancial del gènere en un moment donat que desvirtui el valor d'aquesta dada, ja que no deixa de resultar indicatiu que, en canvi, a la *Relación...* de 1768, que sabem que correspon a l'inici de la decadència, hi hagi només 3.200 peces de roba a la fàbrica. Admetent que aquesta xifra només

fos realment referida a la fàbrica i no tingués en compte les botigues, cal reconèixer que és ben minsa al costat de la xifra de 1758. Això coincideix, per tant, amb el que ja sabem: que el 1763 només funcionava un 40% dels telers de la fàbrica.

Si observem el valor monetari dels gèneres continguts a la fàbrica i botigues Canals, veurem que la xifra global és de 61.950 lliures l'any 1758; cinc anys més tard, en morir Mariàngela Martí, la fàbrica sola ja arribava a un valor de 71.667 lliures en gèneres. L'increment és, doncs, considerable.

Finalment, comparant la xifra global de fàbrica i botigues en gèneres i crèdits actius de 1758 amb les dades de 1763, veurem que la quantitat és de 108.290 lliures per al primer any; quant al segon serà la suma del valor del gènere de fàbrica (71.667 lliures) més el del contingut en gèneres i crèdits de les dues botigues (17.695 i 20.067 lliures). Resulta, així, una quantitat lleugerament superior: 109.429 lliures, que ja indica una situació positiva el 1763; i cal parar esment que no hi hem sumat els crèdits actius de la fàbrica, que l'inventari no consigna.

L'expansió de les activitats dels Canals es reflecteix també en les llistes d'aquests crèdits actius dels respectius inventaris. L'any 1756 trobem una llista molt llarga de petits comptes relatius a la botiga que administrava Esteve Canals en persona, per compte de la societat Canals i Canet. No hi ha deutors per a quantitats importants, si exceptuem els "Exms. Diputats i ohidors de la pñt. Ciutat", que deuen 1.886 lliures i 14 sous, sempre conseqüents amb el costum de les entitats oficials de pagar sistemàticament amb molt de retard. Anotem també, de passada, que la fàbrica Canals i Canet proveïa clients importants, pel que es veu.

Els inventaris de 1758 i de 1763 són més complets, ja que hi ha les llistes dels crèdits actius de la fàbrica d'indianes. Entre altres coses, ens serveixen per veure que els tractes de la fàbrica abastaven tots els punts de la Península Ibèrica, des de Ferrol i Oviedo fins a Calella, Mallorca, Cartagena o Cadis. Les partides no solen ésser gaire elevades, bé que Joseph Terrafeta, comerciant de Múrcia, hi figura amb un deute, el 1763, de 13.582 lliures, 12 sous i 7 diners, i Joaquim Valls i Cia., "residints en Madrid", devien 6.613 lliures, 13 sous i 7 diners.

Algunes d'aquestes quantitats resultaren incobrables: a la llista de sumes irrecuperables dregada a l'inventari de 1786 ("comptes de la fàbrica que deuen distincs subjectes, los quals son incobrables") hi figura el mateix Joseph Terrafeta amb 15.547 lliures, 5 sous i 5 diners. Entre aquests incobrables hi figura també una empresa que, pel nom, sembla estrangera: "Desomens, Van Rechen y Comp.^a", que devia més de 6.000 lliures.

Sembla, doncs, evident que, almenys des del punt de vista de Joan

Pau Canals, la fàbrica ja no tenia gaire valor el 1786; a l'inventari hom hi relaciona un material envellit i unes quantitats per cobrar de notable antiguitat, la percepció de les quals és altament improbable. La situació l'any 1763, quan ell es féu càrrec de la fàbrica, ja hem vist que era radicalment diferent, i creiem, per tant, absolutament vàlid d'afirmar que fou ell mateix l'artífex de la decadència, probablement més per omissió que no pas per una gestió equivocada.

Aquesta situació es, doncs, conseqüència de les activitats de Joan Pau Canals i Martí, ben diferents de les del seu pare. Ja hem vist que aquest havia anat reunint el bloc dels immobles de la fàbrica Canals, situats l'un a continuació de l'altre entre els carrers del Portal Nou i d'En Cortinas (carrers que encara existeixen avui, i amb el mateix nom), per mitjà de compres successives realitzades entre 1739 i 1753. També hem vist abans⁴⁴ que els Canals posseïen, a més, un altre bloc de cases situat entre el carrer dels Agullers i el dels Canvis Vells. Aquestes propietats també havien estat reunides per Esteve Canals, bé que n'hi havia alguna que procedia de l'avi matern de Joan Pau Canals i havia seguit la línia materna a través del cabiscol i canonge de la Col·legiata de Santa Anna, Geroni Martí, i, en morir aquest l'any 1752,⁴⁵ de la mare de Joan Pau Canals, Mariàngela Martí, germana i hereva universal del canonge esmentat.

Tot aquest procés de concentració de propietats en mans de la família es deturà amb la mort d'Esteve Canals; el seu fill Joan Pau no es preocuparà mai d'incrementar l'herència i es limitarà a conservar-la, fins que, cap a la fi de la seva vida, convertirà el patrimoni en rendes fixes, ja sigui llogant algunes propietats o, com en el cas del segon bloc de cases i d'alguna altra propietat, per mitjà d'una cessió en emfiteusi, com veurem més endavant.

L'atenció posada en els seus propis afers és preferent: viu d'esquena a les seves propietats de Barcelona i només hi intervé de manera esporàdica —diríem gairebé espasmòdica—, com en el període 1769-1770, quan decideix de prescindir de manera brutal de l'administrador d'una de les dues botigues, el ja esmentat Salvador Golart.⁴⁶

44. Cf. p. 63 d'aquest treball.

45. Testament de Geroni Martí i Regàs: AHP, Not. Antoni Cassani, *Llibre 2.º de testaments, 1709-1732*, fols. s./n. situats entre els fols. 136 i 137. Duu data d'11 d'abril de 1752.

46. Requeriment de Joan Pau Canals i Martí a Salvador Golart: AHP, Not. Joan Fontrodona i Roura, *12.º manuale instrum.*, 1770, fols. 6-7. D'aquest assumpte en parlarem tot seguit.

IV. JOAN PAU CANALS I MARTÍ I LA FÀBRICA D'INDIANES

Hem vist en les pàgines anteriors com Joan Pau Canals, que representa la segona generació d'una empresa familiar, adopta una actitud diferent segons que es tracti dels negocis o dels seus béns propis; del món d'Esteve Canals, traficant i inversor de capitals "empedreit", passem al del seu fill, poc comerciant, ennoblit primerament amb el privilegi de ciutadà honrat de Barcelona, el 1760, i més tard amb el títol de baró de la Vall-roja, el 1780;⁴⁷ gradualment es va trobant absorbit per càrrecs oficials i per la seva activitat científica, adreçada a la investigació de substàncies tintòries més adequades per als teixits de cotó. No ens hem d'estranyar, doncs, que el món dels negocis, dels censals i de l'aglomeració de petites propietats no interessés pas massa el flamant baró.

No podem establir aquí amb seguretat totes les activitats de Joan Pau Canals; ens falten massa detalls. Tot i això, en aquest treball procurarem d'omplir una mica el gran buit que trobem en la seva biografia des que participà en la Companyia de Filats de Cotó (1772) fins a la data de la seva mort, que fins ara no havia estat aclarida. De tota manera, establir una biografia suficientment detallada de Joan Pau Canals és cosa que reclama una sèrie d'investigacions que ens proposem de portar a terme algun dia.

En el seu testament,⁴⁸ datat a octubre de 1784, Joan Pau Canals afirma que compta "54 años cabales"; això situa la data del seu naixement l'any 1730. No sabem res de la seva educació, però de l'examen de la seva biblioteca⁴⁹ se'n podria deduir la possibilitat d'un viatge d'estudis a l'estranger. En tot cas, sembla que el 1757 ja residia a Madrid, on fundà una companyia que tenia per finalitat el control i la comercialització de la roja o granza, producte bàsic per a la indústria dels tints, estretament lligada a la producció d'indianes.⁵⁰

Joan Pau Canals no era pas l'únic català que anà a establir-se a l'interior de la Península, en aquests anys en què el règim borbònic volia estimular la vida econòmica castellana. L'activitat de Joan Pau Canals a Madrid i, naturalment, la seva vinculació amb les qüestions relacionades amb la fabricació d'indianes, degueren ésser la causa que fos comissionat

47. Concessió a Joan Pau Canals i Martí del títol de baró de la Vall-roja: ACA, Audiència, llig. 991, *Privilegios*, llibre II, fols. 261 ss. Dec aquesta informació a Armand de Fluvià.

48. Testament de Joan Pau Canals i Martí, unit a l'inventari: cf. n. 35.

49. L'inventari dels béns deixats per Joan Pau Canals i Martí inclouen relació —força completa— de la seva biblioteca. En la meua tesi de llicenciatura "Juan Pablo Canals Martí, un ilustrado catalán del siglo XVIII" (Univ. de Barcelona, 1971), n'hi ha una anàlisi del contingut, la llista d'obres, autors, etc., reconstruïda a partir de les dades de l'inventari.

50. P. MOLAS RIBALTA, *Los Gremios...*, p. 416.

pels fabricants d'indianes i de cotonies per recórrer al govern de Madrid contra el decret que el 15 de maig de 1760 havia autoritzat l'entrada al país de teixits de tota procedència, fet que prometia d'arruïnar la indústria tèxtil catalana, aleshores naixent.⁵¹

Aquesta gestió serví probablement perquè les esferes oficials observessin la preparació de Joan Pau Canals en aquesta matèria. La Junta General de Comerç de Madrid encarregà a l'erudit català que estudiés la manera de conrear la roja o granza, ja que, segons el mateix Canals, la inferioritat del producte a la Península respecte al que s'obtenia a l'estranger procedia d'un conreu defectuós. Les experiències que Canals realitzà aleshores a la província de Valladolid, centrades a la localitat de Mojados i pobles veïns, són un dels episodis més coneguts de la vida de Joan Pau Canals, i per tant no hi insistirem.

En vista de l'èxit, la Junta Particular de Comerç de Barcelona tractà d'estendre el conreu de la granza a Catalunya, i demanà a Joan Pau Canals que redactés una memòria en català, per tal que fos ben entesa pels agricultors del Principat. Ruiz i Pablo, en la seva *Historia de la Real Junta Particular de Comercio de Barcelona*, comenta que Canals "remitió la memoria en catalán", "sacada de un librito dedicado a esta ciudad [Barcelona] por Phesio Mayo". I afegeix: "No hemos podido dar con la instrucción de este Phesio Mayo, inocente superchería de Canals".⁵² Però, malgrat tot, aquest llibret existia veritablement: se'n conserva un exemplar a la Biblioteca de Catalunya.⁵³ I Canals en posseïa també un a la seva biblioteca particular, cosa que demostra que realment devia fer-ne ús.⁵⁴

L'èxit assolit en el conreu de la roja satisféu plenament les esperances de l'equip d'illustrats que presidia Carles III. La producció augmentà amb gran rapidesa, i també la qualitat del producte. Això era especialment important, perquè no sols evitava la sortida de diners a l'estranger per adquirir-hi la roja, sinó que, contràriament, ara produïa ingressos de fora, ja que els antics venedors (holandesos i d'altres països) venien a proveir-se de roja de qualitat a la Península.

Per tot això fou recompensat Joan Pau Canals amb el càrrec de director i visitador del ram de Tints del regne, bé que cal assenyalar que en aquest cas, com en la majoria d'altres de semblants, no hi hagué concessió sense la prèvia sollicitud de l'interessat. I el càrrec no li hauria

51. Àngel RUÍZ Y PABLO, *Historia de la Real Junta Particular de Comercio de Barcelona*, Barcelona, 1919, pp. 85-86. Josep IGLÉSIES, *Síntesi de la Junta de Comerç de Barcelona*, Barcelona, R. Dalmau ed., 1969, p. 45.

52. Àngel RUÍZ Y PABLO, *Historia de la Real...*, pp. 85-86.

53. Cf. P. VILAR, *Catalunya...*, vol. III, p. 400, on hi ha reproduïda la portada d'aquest llibret.

54. És el n.º 398 de l'inventari de la Biblioteca, d'acord amb la numeració convencional atribuïda a efectes d'estudi.

estat atribuït, probablement, si Canals no s'hagués anticipat, en vida del seu antecessor, a sol·licitar la "futura" del càrrec, és a dir, al dret a ocupar-lo quan es morís o es retirés el seu beneficiari (que aleshores era Manuel de Robles). El rei respongué a la petició de Canals amb un document en el qual afirmava: "Por p.^o [¿punto?, ¿principio?] tengo determinado [...] no conceder futuras";⁵⁵ però un any més tard, el 1764, Canals rebia el nomenament. El càrrec tenia una remuneració de 20.000 rals anuals, i si Canals complí el que el càrrec exigia degué fer una gran quantitat de viatges, puix que la seva obligació era visitar tots els llocs del regne on hi hagués activitats relacionades amb el ram de tintes; en el terme de cinc anys havia d'haver realitzat totes les visites.

En tot cas, l'any 1767 Joan Pau Canals anà a Barcelona, on probablement exercí les seves funcions de visitador;⁵⁶ retornà a Madrid i en acabar el termini de cinc anys sol·licità la jubilació del càrrec amb l'estipendi de 15.000 rals, alhora que recomanava com a successor un tal Cristóbal Sedeño.⁵⁷ El rei accedí a la petició de Canals i l'autoritzà a retirar-se a Barcelona, sempre que es mantingués a disposició de la Junta General de Comercio de Madrid, per si aquesta podia necessitar-lo. Encara que a la sol·licitud Canals demanava 15.000 rals de jubilació, continuà cobrant-ne 20.000 com abans.⁵⁸

Abans de retornar, Joan Pau Canals es preocupà molt bé de deixar la seva situació econòmica assegurada, com podem veure, però s'ocupà també d'obtenir del Real Montepío de Oficinas de Madrid una pensió de viduïtat per a la seva muller, cosa que aconseguí, com diu en el seu testament, "de la Piedad de su Mag^d., con mucho afán y dispendio, en el año 1770, a más de las entradas y descuentos correspondientes de mi sueldo de 20 mil reales vón. desde el de 1764, que tomé posesión de el Empleo de Director Gl. de Tintes del Reyno".⁵⁹

Joan Pau Canals havia contret matrimoni amb Maria Teresa Ametller i Mestre en data anterior al 1755, puix que en el testament d'Esteve Canals d'aquest any ja és esmentada com a nora del testador: "Elegesch en marmessors y del present meu testament executors a [...] Joan Pau Canals y Maria Theresa, conjuges, fill y nora meus".⁶⁰

55. AGS - Consejo Supremo de Hacienda, *Libro 213*, fol. 180. Dec aquesta informació a Pere Molas i Ribalta, com les altres de l'AGS.

56. Revocació d'un poder per part del matrimoni Canals. En el text s'indica que el poder havia estat atorgat el 1767, poc abans de marxar cap a Madrid, sense saber quan tornaria: AHP, Not. Joan Fontrodona i Roura, *21.º manuale instr.*, 1770, fol. 66.

57. Instància de Joan Pau Canals (sol·licitud de retir) i resolució reial: AGS - Cjo. Supremo de Hacienda, *Libro 213, Registros de las Consultas de la Jta. Gral. de Comercio y Moneda, 1729-1776*, fols. 232-233.

58. Pot comprovar-se veient el poder atorgat per Joan Pau Canals a Joan Gallissà perquè cobri el seu sou: AHP, Not. Joan Fontrodona i Roura, *14.º manuale instr.*, 1772, fol. 34.

59. Testament de Joan Pau Canals i Martí: cf. n. 35.

60. Testament d'Esteve Canals i Grau: cf. n. 5.

D'aquest matrimoni nasqué un fill que, en el seu testament, Joan Pau Canals qualifica d'"únic": es tracta de Gaietà Canals i Ametller, segon baró de la Vall-roja i que seguirà posseint la fàbrica Canals conjuntament amb Antoni Nadal i Darrer, com veurem més endavant.

No deixa d'ésser curiós d'assenyalar que, segons l'inventari de la casa de Joan Pau Canals, sembla que aquest fill era encara molt petit quan va morir el seu pare, perquè en la relació de béns, i sota l'epígraf "Lo contingut en lo Escriptori del Quarto de Dn. Cayetano", s'hi troben molts efectes propis d'un nen de pocs anys:

Set parells de mitjas de fil per criatura, usadas.

Un parell de mitjas de seda blava per criatura, usadas.

Quatre mangots de cotó per criatura, usats [...]

[...] divuit bolqués de tela, usats [...], una cuberta de seda per lo bressol [...], sinch gorras de criatura, usadas [...]

roba per criatura de naixer.⁶¹

D'altra banda, el fet que els béns del jove Gaietà Canals siguin confiats a "tudors y curadors" l'any 1786 indica que en tal data no era encara major d'edat, és a dir, que havia nascut més tard de 1765. És possible que nasqués entre 1767 i 1769, època en què el matrimoni visqué unit; en tal cas hauria nascut a Madrid o en algun punt de la Península on el seu pare hagués traslladat l'esposa. Sigui com sigui, el cert és que havien transcorregut almenys deu o dotze anys des del matrimoni de Joan Pau Canals i Maria Teresa Ametller. Naturalment, el fet que hi hagi roba d'infant a l'inventari no és una prova concloent que Gaietà Canals fos encara un nen, ja que podia haver estat conservada molts anys.

En l'escassa documentació que hem trobat fins ara sobre aquest fill de Joan Pau Canals, en espera de poder-hi profunditzar en temps oportú, no hi hem descobert cap prova que ens confirmi que actués per si mateix fins el 1795. Ens hi referirem breument al final. En tot cas, és possible que no assolís la majoria d'edat fins aquest any, o poc abans.

La resta de les activitats conegudes de Joan Pau Canals procedeixen, en bona part, de l'article biogràfic, bastant extens, que li dedicà Sempere i Guarinos,⁶² en el qual ens informa de les seves activitats encaminades a obtenir substàncies tintòries per procediments químics i els seus experiments a la recerca dels tints que és fama que els fenicis extreïen, a les nostres costes, de la varietat de mollusc anomenat *murex*. L'article també esmenta les seves activitats com a fabricant i membre de la Companyia

61. Inventari dels béns de Joan Pau Canals i Martí: cf. n. 35.

62. JUAN SEMPERE Y GUARINOS, *Ensayo de una biblioteca...*, vol. I, s. v. "Canals".

de Filats de Cotó, i diu que la fàbrica Canals fou la primera fàbrica d'indianes que s'establí al país.

Les recerques fetes a l'Arxiu de Protocols de Barcelona ens han permès de completar una mica les informacions que teníem sobre els darrers anys de Joan Pau Canals.

Sabem que després d'assolir la jubilació de la manera que hem dit, retornà a Barcelona a passar el Nadal de 1769; fou durant aquesta estada quan sorgí l'incident amb Salvador Golart, que, segons resulta dels documents que s'hi refereixen, no era solament l'administrador d'una de les dues botigues que depenien de la fàbrica, sinó també soci capitalista de la seva botiga.

Per alguna raó que no sabem, Joan Pau Canals decidí prescindir dels seus serveis, aprofitant l'època del balanç de fi d'any, i li comunicà que volia que cedís botiga, gèneres i l'habitació que ocupava a la mateixa casa. L'administrador es mostrà disposat a cedir l'habitació, però no pas a cessar com a soci-encarregat de la botiga, i en acabar el balanç tornà a obrir-la i a vendre com si res no hagués passat. La raó era que, segons el testament de la mare de Joan Pau Canals, Salvador Golart tenia dret a continuar-hi durant "dos quinquennis, alomenos", i com que la vídua Canals havia mort el 1763 no era encara temps de marxar-ne. Joan Pau Canals, irritat, li féu un requeriment notarial i l'administrador respongué amb un allegat, pel que sembla, disposat a defensar els seus drets. Però algú degué aconsellar-li que no resistís a la voluntat dels poderosos, i arribaren a una avenença de la qual va resultar alguna compensació bastant minsa per a l'administrador desposseït.⁶³

De 1770 a 1777 sembla que Joan Pau Canals dedicà certa atenció als assumptes de la fàbrica; pel febrer del 1770 revocà el poder que havia atorgat, juntament amb la seva muller, a favor d'un tal Ignasi Clos i Vilar, que presumiblement s'havia encarregat de fer funcionar el negoci; adquirí alguns terrenys a la zona de Sant Vicenç de Sarrià i extingí alguns censos.⁶⁴ En aquesta època es dedicà també a fer experiments sobre tints.

Però l'any 1777 tornà a Madrid. El 10 de maig d'aquest any, abans de marxar, i sabent que probablement la seva absència seria llarga, atorgà a la seva muller els poders davant notari per tal que dirigís els seus assumptes, entre els quals, naturalment, figurava la fàbrica d'indianes.⁶⁵

63. Avenença entre Joan Pau Canals i Martí i Salvador Golart: AHP, Not. Joan Fontrodona i Roura, 12.º *manuale instr.*, 1770, fols. 30-32.

64. Segons declara el seu fill al document AHP, Not. Francesc Portell, *Manual contractes*, 1795, fols. 250-253, que esmentarem més avall.

65. Poder atorgat per Joan Pau Canals i Martí a la seva muller Maria Teresa Ametller i Mestre. El document original s'ha perdut —manca el manual del Notari Fontrodona de 1777—, però és reproduït a AHP, Not. Joan Fontrodona i Roura, 20.º *manuale instrum.*, 1778, fols. 527-529.

Però en el mateix document afirma que ha donat poders a un tal Joseph Dalmau perquè s'ocupi de la fàbrica; i deixa a la seva muller la possibilitat de revocar aquests poders quan vulgui i de nomenar una altra persona, “y este administrar toda mi fábrica de indianas [...] y assimismo todo mi comercio, dependencias é intereses”.⁶⁶

Maria Teresa Ametller, la seva muller, efectivament, no trigà a revocar aquells poders i atorgar-los a Pau Vidal, comerciant.⁶⁷

Els documents en què actua Maria Teresa Ametller deixen entreveure clarament que la seva intervenció en aquells assumptes es devia únicament al fet que no hi havia cap altra persona que pogués dur-los, i que tampoc no li interesaven gens. De la seva signatura pot deduir-se fàcilment que no era persona de gaire capacitat intel·lectual i que l'escriure no era una activitat a la qual hagués dedicat gaires hores de la seva vida.

De manera que les seves intervencions en l'administració dels béns del seu marit obeïren només a les tensions que sorgien en contactes amb els encarregats dels seus assumptes, pel que sembla.

Així, Joseph Dalmau, desposseït de l'administració al cap de setze mesos d'exercir-la, com hem vist, sol·licità un document que l'exonerés de responsabilitats i presentà els comptes dels negocis a la seva mestressa perquè els aprovés. Aquesta no estava prou capacitada per examinar-los, i ho confessà amb un eufemisme: “me presentà los comptes peraque [...] los hi examinés i soldés, y no sent propri de mon caracter est assumpto: Elegí de ma part a Manuel Ortells i Bernat Busquets, Fabricants de Indianas de la pñt. Ciudad, peraque los hi examinasen”.⁶⁸

El 1779 Joan Pau Canals seguia a Madrid; ens consta perquè des d'allí féu un poder notarial a favor de Pau Vidal, que ja hem vist que s'ocupà de l'administració de la fàbrica.

Però només quatre mesos més tard, Maria Teresa Ametller revocà aquests poders a Pau Vidal.⁶⁹ No consta que nomenés cap altre administrador en el seu lloc, però poc després atorgà poders al seu germà Joan Ametller i Mestre perquè li administrés els béns personals.⁷⁰

Per aquestes dates Joan Pau Canals publicà a Madrid el resum de les seves recerques sobre colorants: la *Memoria sobre la púrpura de los*

66. *Ibid.*

67. Revocació de poders a Joseph Dalmau per part de Maria Teresa Ametller i Mestre: AHP, Not. Joan Fontrodona i Roura, 20.º *manuale instrum.*, 1778, fol. 529.

68. Saldo i definició de comptes relatiu a la fàbrica d'Indiannes, absolvent Joseph Dalmau de les seves gestions, per part de Maria Teresa Ametller i Mestre: AHP, Not. Joan Fontrodona i Roura, 20.º *manuale instrum.*, 1778, fols. 694-695.

69. Revocació de poders a Pau Vidal per part de Maria Teresa Ametller: AHP, Not. Joan Fontrodona i Roura, 21.º *manual de los instr.*, 1779, fol. 521.

70. Maria Teresa Ametller concedeix poders al seu germà Joan Ametller: AHP, Not. Joan Fontrodona i Roura, 21.º *manual de los instr.*, 1779, fol. 570. Joan Ametller i Mestre fou membre destacat de l'Acadèmia de Ciències barcelonina. Cf. J. IGLESIES, *La Real Academia de Ciencias Naturales y de Artes de Barcelona en el siglo XVIII*, Barcelona, 1964.

antiguos... (1779) i un resum de tot el que es referia a la roja o granza: la *Colección de lo perteneciente al ramo de la Rubia, o Granza en España...* (1779). Entre aquestes dues obres podem dir que es resumeix la tasca en la seva vida; un cop les hagué publicades retornà a Barcelona, probablement l'any 1780. Pel febrer d'aquest any obtingué la concessió del títol de baró de la Vall-roja, fet que consagrava la seva ascensió social. En el document de concessió, el rei Carles III fa un elogi dels progressos assolits per Canals en el conreu de la roja, però no esmenta per res la fabricació d'indianes, fet que sempre era destacat en els documents i cèdules dels anys 1760.⁷¹

Sembla que Joan Pau Canals havia decidit de retirar-se definitivament, puix el gran canvi de les seves activitats s'esdevé precisament a partir d'aquest any 1780. La publicació de les obres esmentades tindria, doncs, un valor de recapitulació final i tancament de caixa.

En arribar a Barcelona reprèn la direcció dels seus assumptes; pel que sembla, l'administració de la seva muller, que no havia parat de teixir i desteixir poders i revocacions, l'havia irritat, i ens permet de suposar una tibantor entre marit i muller; encara que no en tenim testimonis directes, els sols documents notariais ja semblen confirmar-ho. L'any 1782 revocà els poders concedits a la seva muller⁷² i un any més tard li féu portar a casa (vivien separats?) una reiteració o "intima" d'aquella revocació, per mitjà del porter de l'Audiència barcelonina.⁷³

No és aquesta sola la prova de distanciament entre marit i muller; hi ha el testament de Joan Pau Canals, on aquesta fredor és prou perceptible. Efectivament, deixa a la seva muller la pensió de viduitat del Montepío de Oficinas en Madrid que ja hem esmentat abans; amb això "le queda suficiente para tratarse según el lustre de su estado: por lo tanto no la hago manda alguna; si solo quiero que se gasten de mis Bienes, por su sepultura y Misas ≠ Doscientas libras Catalanas, por una sola vez".⁷⁴ I una mica més amunt, en el mateix text, havia alludit a una "concordia que firmé con mi Consorte Dña. Maria Thereza Ameller y Mestre", per la qual "señalé a esta Quarenta y dos libras mensuales para sus alimentos durante mi vida",⁷⁵ fet que sembla indicar una separació, si no de fet, almenys moral.

A més, el testament, de 1784, no sols no segueix el costum habitual a Catalunya de concedir l'usdefruit dels béns a la muller fins a la mort

71. Concessió a Joan Pau Canals del títol de baró de la Vall-roja; cf. n. 47.

72. Joan Pau Canals revoca els poders conferits a la muller: AHP, Not. Joan Fontrodona i Roura, 24.º *manual de los instr.*, 1792, fol. 251.

73. Joan Pau Canals intima a Maria Teresa Ameller la revocació del poder conferit anteriorment: APH, Not. Joan Fontrodona i Roura, 25.º *manual de los instr.*, 1783, fol. 418.

74. Testament de Joan Pau Canals: cf. n. 35.

75. *Ibid.*

d'aquesta —com havien fet Esteve Canals i Bonaventura Canet, i molts anys abans Joan Pau Martí—, sinó que ni tan sols fou nomenada marmessora dels béns que Canals deixava al seu fill Gaietà; en canvi, ho foren alguns membres de la família i alguns amics del difunt, els quals tenien alhora el càrrec de tutors i “curadors” de l'hereu. Només a última hora, amb un codicil atorgat a Madrid, on morí, decidí d'incloure la muller entre els marmessors. Aquest codicil duu la data de 15 d'octubre de 1786; ⁷⁶ Joan Pau Canals degué morir dos o tres dies més tard com a màxim, car el testament fou obert i publicat a Barcelona el 24 d'aquell mes, per a la qual cosa calia que la notícia de la mort hagués arribat a la nostra ciutat des de Madrid.

Per la seva banda, Maria Teresa Ametller es desinteressà de l'assumpció, tot i que es tractava de l'herència del seu propi fill; herència important, a més. Nomenà apoderat el seu germà Joan Ametller,⁷⁷ però després dels primers dies, en iniciar-se l'inventari, tant ella com el seu germà deixaren de comparèixer. El desinterès de la vídua Canals no passà desapercebut als encarregats de dur a bon port els tràmits, car motivà el comentari següent, el qual, contingut com es troba en un document notarial, resulta d'una duresa extraordinària:

a fi de continuar lo present inventari, no obstant de no haver comparegut dita Sra. Dª Theresa de Canals y Ametller ni antes ni después de la hora assenyalada que se li donà per lo Notari avall escrit ab lo avis de atenció, y recelant los Srs. Otorgs., y no sens fonament, que si havian de anar acordes ab la expressada Sra. ab dificultat podrian finalisar est inventari, ni terminar assumpto algú en benefici de la tutela y cura: Per tant continuan sens intervenció de la expressada Dna. Theresa.⁷⁸

També sembla, en línies generals, que no s'esmenta en l'inventari de la casa de Joan Pau Canals cap utensili ni peça d'ús personal que permeti de suposar que Maria Teresa Ametller residís a la casa, bé que hem d'admetre que no en tenim cap prova concloent.

* * *

Prescindint ara d'aquest incís, recordarem que el 1780 Joan Pau Canals havia retornat a Barcelona; des d'aquest moment inicià una sèrie d'operacions que conduïen a convertir una bona part de les seves propietats en rendes fixes en efectiu, i també directament en moneda comp-

76. *Ibid.* Esmentat en el moment de prendre possessió els marmessors.

77. *Ibid.* Anex al testament.

78. *Ibid.*: en l'acte de començar l'inventari. Aquest restà interromput entre el 3 de novembre i l'11 de desembre de 1786 per falta d'assistència de la vídua Canals. Finalment el notari decidí de continuar després de fer aquests comentaris.

tant, que potser necessitava per a les seves recerques científiques, per a la fàbrica, o per a alguna altra qüestió que desconeixem.

El resultat d'aquestes operacions fou l'"Establiment" del dia 9 de setembre de 1780.⁷⁹ És un document de gran importància, perquè és el que ens ha permès de localitzar cinc testaments relacionats amb la família Canals, i els inventaris corresponents: el de l'avi matern de Joan Pau Canals, és a dir, Joan Pau Martí (mort el 1705, com ja hem indicat al principi); el de la vídua d'aquest, Mariàngela Regàs (1730); el del canonge Geroni Martí (1752); el d'Esteve Canals (1755, publicat l'any següent), i el de Mariàngela Martí, vídua d'aquest i mare de Joan Pau (1763). Els tres darrers, sobretot, són especialment importants, com ja hem vist. A més de tot això, aquest "Establiment" és una descripció detallada de com el bloc de propietats de la zona situada entre el carrer dels Agullers i el dels Canvis Vells anà essent incorporat al patrimoni familiar.

El document és, a més, un autèntic entreteixit de relacions econòmiques creat per la gran quantitat de censals que descendeixen del segle anterior, en molts casos, i un dels quals es remunta a l'any 1459, en què fou creat pels administradors de l'Hospital de Pere Desvilar.

D'aquesta manera, tot aquest patrimoni aglomerat pacientment per Esteve Canals fou cedit en emfiteusi pel seu fill Joan Pau al botiguer barceloní Jaume Vilanova.

Tot això prové del document mateix, que explica detalladament, tal com era costum de fer-ho, la provenença de les diferents propietats, els límits que tenien i els propietaris de les finques contigües a la que hom detallava. Gràcies a aquestes precisions, sabem que el bloc de cases es dividia en vuit unitats, una de les quals havia estat propietat de Joan Pau Martí, l'avi matern de Canals, i havia pervingut a aquest a través del seu oncle i de la seva mare, mentre que les altres set havien estat adquirides pel seu pare, Esteve Canals. Aquest n'havia obtingut alguna d'aquestes també en emfiteusi, i la resta per compra perpètua, bé que diverses de les cases eren carregades de censals, cada un dels quals cobria les despeses de l'anterior més antic i deixava un marge de guany a favor del nou creador. Joan Pau Canals féu el mateix: les despeses anuals d'aquestes propietats, en rèdits, eren de 216 lliures anuals; ell cedí el conjunt d'edificis a Jaume Vilanova a canvi d'un cens de 270 lliures anuals, i el mateix Jaume Vilanova hagué d'encarregar-se de satisfer les pensions i de pagar la resta, és a dir, 54 lliures l'any, al flamant baró de la Vall-roja, que no s'havia de preocupar de res: "Del qual cens de Doscentas setanta lliuras, detretas doscentas setse lliuras corresponents

79. Establiment i cessió en emfiteusi per part de Joan Pau Canals i Martí, a favor de Jaume Vilanova: AHP, Not. Joan Fontrodona i Roura, 22.º *manuale instrum.*, 1780, fols. 346 ss.

als senyors Directes sobre expressats, que deurà pagar dit Emphiteota sens danys ni despesas mias, me quedarán francas *sinquanta quatre* lliuras annualmt., pagadoras del dia present a un any, y així consecutivament los demes anys en semblant dia”. A més, Jaume Vilanova haurà de “convertir en obras utils y necessarias enditas Casas y Botigas tres mil lliuras Bars. fent constar la immició de ellas [...], de modo que no pugan retornar a mi ni als meus hereus las ditas casas sens haver impedit ditas tres mil lliuras en ditas obras. Y, no cumplintho, dega incidir en la pena de consemblants tres mil lliuras”.⁸⁰ Més avall s’hi afegeix: “*La entrada* del present Establiment es de *Deu mil lliuras* Bars. De las quals, en virtud de facultat que [...] li dono, sen retindrà set mil lliuras, y estas ab altre acte [...] dega encarregarse sobre si y sos béns: Primo tot aquell censal de preu y propietat quatre mil lliuras [...], aquell altre Censal de preu y propietat Dos mil lliuras [...], y finalment aquell altre censal de preu mil lliuras”.

Aquests censals duen data, el primer, de 1760, i els altres de 1739; això podria ésser indicatiu que l’any 1739, i probablement per tal de poder adquirir les cases del Portal Nou i del carrer d’En Cortines i establir-hi o ampliar-hi la fàbrica d’indianes, Esteve Canals havia recorregut a censos de 2.000 i 1.000 lliures respectivament. D’altra banda, el primer cens data de 1760, i és, per tant, de l’època en què Mariàngela Martí duia els assumptes de la fàbrica; és possible que aquesta operació tingui alguna relació amb l’engrandiment que hem pogut comprovar que hi hagué a la fàbrica d’indianes i a les botigues annexes, durant la “regència” de la vídua Canals.

També podria ésser una causa d’aquest cens la disminució de capital que havia sofert la família Canals arran de la partició dels béns de la companyia formada amb els Canet.

Tots aquests censos representen, però, un llast per a l’economia del baró de la Vall-roja: 216 lliures de les pensions que cal pagar per les cases del bloc del carrer d’Agullers, i 210 lliures més (el 3% de les 7.000 lliures) pels censos creats pels seus pares, és a dir, 426 lliures en total. Amb la transacció que hem comentat s’allibera d’aquesta responsabilitat de manera definitiva i s’assegura, a més, un ingrés fix de 54 lliures anuals, a més d’estalviar-se les molèsties que havia de representar el pagament fraccionat de les diferents pensions en èpoques de l’any distintes, encara que disposés, probablement, d’algun administrador que ho fes. Però, a més, la diferència entre les 7.000 lliures retingudes per Vilanova per cobrir o “lluhir” aquests censos i les 10.000 lliures del tracte, les rebé Joan Pau Canals en el moment de signar l’“Establiment”: “Y las restantes *tres mil lliuras* las confesso rebrer de dit Jaume Vilanova ab diner de

80. *Ibid.*

comptant, realment y de fet en presencia del Nott. y testimonis avall escrits”.⁸¹

L'any següent, 1781, concedí en emfiteusi, a més, “tota aquella Botiga ô Obrador que hi ha desde terra fins al primer sostre, ab un pati que hi ha fora en lo carrer ahont se recollia la Lleuda de Mediona, y antes las sedas del General de Cathaluña, ab tos sos drets y pertinencias, y ab un portal en lo carrer publich [...] dit antes dels cambis vells, y vuý dels caputxers”. La beneficiària fou Anna Maria Miquel i Darrer,⁸² vídua de Joseph Miquel i Sales, “botiguer de paños ciutada de Bna.”, i una de les quatre filles del passamaner Francesc Darrer; era, per tant, tia d'Antoni Nadal i Darrer i parenta llunyana dels Canals;⁸³ pel testament i inventari de Joan Pau Canals,⁸⁴ així com per documentació posterior,⁸⁵ veiem que havia obtingut també, juntament amb Llorenç Rusiñol, sastre, i d'altres, una part d'un prat de Sant Martí de Provençals que era propietat dels Canals. Aquest rebia d'aquest grup de persones cent lliures anuals com a pensió per aquest prat, que havia estat cedit en emfiteusi a l'esmentat Llorenç Rusiñol.⁸⁶

De passada consignarem que aquest prat havia obtingut “aigua per blanquejar pessas de indiana, ab acte de establimt. que lo Illtre. Sor. Intendent Gl. del pñt. Principat de Catt.^a firmá á dn. Esteve Canals, mon pare, [...], lo die onse de juliol de mil setcents cinquanta sis”.⁸⁷

De tot això que hem esmentat pot deduir-se'n que, en els anys que van de 1780 a 1784, Joan Pau Canals anà fent una sèrie d'operacions que tenien per finalitat el millorament de la seva economia personal, però d'una manera que difícilment podríem considerar pròpia d'un industrial amb mentalitat d'empresari modern. És tot el contrari del que n'esperariem si ens haguéssim fiat de les descripcions tradicionals de l'activitat de Joan Pau Canals i Martí, fabricant d'indianes, que ens serveixen els seus biògrafs circumstancials d'enciclopèdies i repertoris biogràfics. Això resulta evident, perquè tot el que féu Canals en aquests anys no tingué com a finalitat una consolidació financera que permetés de reestructurar i renovar la seva ara massa envellida fàbrica d'indianes: ja hem vist abans, i veurem ara amb més detall, com l'any 1783, i dins la tònica d'aquesta actuació, cedí la fàbrica en lloguer a Antoni Nadal i Darrer. Fins ara no hem pogut trobar detallats els termes en què aquest

81. *Ibid.*

82. Ja esmentat a la n. 41.

83. P. MOLAS RIBALTA, *Los Gremios...*, p. 337 i quadre genealògic.

84. Repetidament esmentat: cf. n. 35.

85. Establiment i cessió d'un prat a Sant Martí a favor de Llorenç Rusiñol, sastre: AHP. Not. Joan Fontrodona i Roura, 25.º *manual de los instr.*, 1783, fol. 158 ss. Cf. també n. 87.

86. *Ibid.*

87. Apoca a Anna M. Miquel i Darrer i altres: AHP, Not. Joan Fontrodona i Roura, 26.º *manual de los instr.*, 1784, fols. 412-413.

arrendament fou estipulat, i, per tant, no sabem fins a quin punt Joan Pau Canals es desentengué del negoci. No sembla que fos pas de manera total, perquè en l'inventari que es féu en morir el propietari hom consigna "llibres, cartas y papers concernents a la fàbrica, desde sa creació, fins a la entrada en ella del Sr. Anton Nadal y Derrer, y algun de ells, que se ha anat continuant fins a la mort del difunt Dn. Joan Pau de Canals, per la direcció y encàrrech de Pau Vidal, y lo últim de dits rotulat recort de la Rl. Fabc^a. de ind^s. de Dn. Joan Pau Canals y Martí, que comensà en mil setcents vuytanta dos, y terminà en mil setcents vuytanta sis".⁸⁸

De tota manera, l'estat de la fàbrica, tal com resulta de l'inventari, dreçat quan ja feia tres anys de la participació d'Antoni Nadal i Darrer, no sembla indicar que s'hagués emprès, ni de bon tros, cap renovació de l'utillatge, cosa que és més aviat sorprenent.

Joan Pau Canals conservà, doncs, certa intervenció en la fàbrica, a través del seu antic apoderat Pau Vidal, com hem vist.

En conclusió, podem afirmar, ens sembla, amb prou fonament que l'actitud adoptada per Joan Pau Canals en aquests darrers anys de la seva vida fou econòmicament negativa, i que hom no hi pot veure pròpiament la figura de l'home industrial o protoindustrial que li ha estat atribuïda. La seva conversió en rendista és conscient i indubtable. Això pot ésser degut al seu canvi de *status* social: una hipòtesi semblant podria sostenir-se amb les dades cronològiques que posseïm; l'any 1780 és el del principi de la sèrie de transformacions en les seves propietats que hem comentat, i és alhora l'any en què li fou concedit el títol de noblesa que havia sollicitat ja el 1777, en veure "sus trabajos y desvelos" en benefici del país "completamente impagados".⁸⁹ ¿Podria atribuir-se aquest deseiximent de les activitats industrials a una pruija "nobiliària de no rebaixar-se a sostenir activitats comercials"?

No creiem que sigui aquesta la raó. Encara que ennoblit de poc, Joan Pau Canals ja feia anys que era ciutadà honrat de Barcelona; d'altra banda, no era d'origen aristocràtic i havia viscut a Madrid els anys de la renovació de l'equip governamental, ocupat ara pels ilustrats que presidia Carles III, que s'esforçarà a demostrar que noblesa i activitats comercials o industrials no són pas coses incompatibles. De tota manera, el que sí que podem afirmar és que la qüestió li havia interessat, perquè en la seva selecta biblioteca trobem les obres de l'abbé Gabriel François Coyer *La noblesse commerçante* (1756) i *Développement et défense du système de la noblesse commerçante* (1757), juntament amb el tractat del marquès de Vento des Pennes *La noblesse ramenée à ses vrais principes*,

88. Inventari dels béns de Joan Pau Canals: cf. n. 35.

89. Àngel RUIZ Y PABLO, *Historia de la Real...*, p. 93, n. 1.

ou examen du "Développement de la noblesse commerçante", contrari a la vinculació de la noblesa a aquestes activitats mercantils, obra que igualment trobem a la biblioteca de Canals.⁹⁰ Però, a més, en aquesta biblioteca trobem una gran quantitat de diccionaris, obres històriques i tractats sobre comerç que creiem que solucionen qualsevol dubte que pogués quedar-nos sobre aquest punt.

És, per tant, una constant en la vida de Joan Pau Canals; el nostre judici en aquest terreny és que Joan Pau Canals no fou mai un home industrial i menys un comerciant actiu i amb visió econòmica com ho fou, en canvi, el seu pare. Joan Pau Canals fou un erudit, un "il·lustrat", àdhuc un científic; és possible que fins i tot compreguéssim una mica la utilitat i la necessitat d'aquesta visió econòmica nova i activa, però ell no la posseïa. En ell hi ha massa elements de funcionari, perquè ha estat molts anys en contacte amb l'administració oficial; per això s'ha preocupat de procurar una pensió de viduitat per a la seva muller en el Montepío de Oficinas de Madrid i ha assolit una jubilació amb sou complet després de només cinc anys de l'obtenció del càrrec oficial que l'origina; en la seva petició d'un títol nobiliari el 1777 ens sembla veure actuar un d'aquests "memorialistes" que eren la plaga de l'administració castellana de tots els temps.⁹¹

Al cas de la família Canals, doncs, només pot aplicar-se d'una manera molt imperfecta el popular esquema de les tres generacions d'una fortuna familiar: el pare creador, el fill que la desenvolupa i el nét que la dissipa i dispersa. Si Esteve Canals, arribat de Sant Vicenç de Riells vers 1700 com a fill d'un pagès, disposat a millorar de condició, ho assolí i passa de fadrí de botiga a botiguer i a fabricant que deixa en morir una excellent fàbrica en plena prosperitat, la resta de l'esquema no es compleix: és cert que, socialment, Joan Pau Canals arriba molt més enllà que el seu pare: mentre que aquest no passa de botiguer enriquit, el fill serà ciutadà honorat de Barcelona i més tard baró. Però Joan Pau Canals ha tingut la sort que confluïssin en ell, com a únic hereu mascle, els béns de dues famílies, els Canals i els Martí, i llevat de la "correduria d'orella", que passa a la seva germana Gertrudis,⁹² tot el que comprenen les dues herències fou per a ell. En aquest desenvolupament no hi ha pres cap part, i quan rep la fàbrica no se n'ocupa. Les seves absències de Barcelona podem situar-les amb una certa seguretat en els períodes 1760-1763, 1764-1766 o 1767, 1767-1769, 1777-1780 i 1785?-1786. En l'obra de Josep Iglésies *La Real Academia de Ciencias Naturales y Artes de*

90. Inventari dels béns de Joan Pau Canals: cf. n. 35, *Llibre 138.* de la Biblioteca.

91. RUIZ Y PABLO comenta que els "desvelos" de Joan Pau Canals no havien restat tan mal pagats com això, si tenim en compte que cobrava 20.000 rals anuals de retir, és a dir, el sou íntegre.

92. Testament de Mariàngela Martí i Regàs: cf. n. 33.

Barcelona en el siglo XVIII (Barcelona, 1964) es detallen els conflictes que les absències de Canals provocaren, ja que hi impedien complir la seva funció de professor de la secció d'Agricultura. Mentrestant, la fàbrica duu una vida llanguida i acaba llogada, com ja hem vist.

La decadència no fou ràpida ni pronunciada, però el que és cert és que no trobem cap moment de l'etapa Joan Pau Canals en què aparegui una revitalització de la fàbrica, i si hi fou, no tingué gran durada. Això no lleva que el prestigi personal de Joan Pau Canals el convertís en la figura més important, al costat de Josep Glòria i Picó, de la Companyia de Filats de Cotó.⁹³ També destacarà la seva figura en les relacions de la Junta Particular de Comerç de Barcelona amb la centralitzadora Junta General de Comercio de Madrid.

Pel que fa a la tercera generació, la de Gaietà Canals, tot i que cau pròpiament fora de la intenció original d'aquest estudi, n'hem trobat documents que ens ofereixen una visió més aviat patètica de la fi de l'empresa familiar. Malgrat ésser molt incomplets, i en espera de poder dedicar-li una ulterior atenció, els analitzarem tot seguit.

Durant els anys d'esplendor gravitava al voltant de la família Canals una "clientela" nombrosa; hi ha molts noms que es repeteixen sovint, ara com a testimonis en actes notarials, adés com a clients o pensionistes de censals, administradors ocasionals dels béns familiars, etc. D'altra banda, els Canals es relacionaren amb algunes de les famílies importants del comerç barceloní: primerament la família Canet, com ja hem vist, no solament en l'assumpte de la fàbrica, sinó pel matrimoni de Gertrudis, germana de Joan Pau Canals, amb Pere Canet, germà del soci d'Esteve Canals, Bonaventura. Un fill del matrimoni, Geroni Canet i Canals, serà marmessor del difunt baró de la Vall-roja i, per tant, tutor i curador del seu fill Gaietà. D'altra banda, ja hem vist que també hi havia un parentiu llunyà amb Antoni Nadal i Darrer, que serà fabricant ben conegut durant els anys subsegüents a la mort de Canals. Per últim, una altra germana de Joan Pau Canals, Maria Eulàlia, es casà amb Joseph Verdaguer i Ros, comerciant matriculat de Barcelona, com el mateix Canals.⁹⁴ Per a major claretat incloem en aquest treball un esquema familiar dels Canals i Canet.

El prestigi personal de Joan Pau Canals com a erudit i científic fou força gran a la seva època. No hem analitzat prou aquest aspecte a la recerca de testimonis dels seus contemporanis —per bé que ja hem esmentat el de Joan Sempere i Guarinos—, però hem trobat precisament en el testimoni d'un contemporani la notícia més tardana de Canals abans de la seva mort. Es tracta del *Viage de España* del cèlebre Antoni

93. P. MOLA RIBALTA, *Los Gremios...*, p. 535.

94. *Ibid.*, p. 223.

Ponz, en el qual l'autor explica que quan va passar per Barcelona, l'any 1785, fou molt ben atès per Joan Pau Canals, que li va explicar coses sobre els monuments antics de Barcelona i li va ensenyar alguns punts d'interès.⁹⁵

Poc després, i per raons que ignorem, malgrat els seus evidents propòsits de retirar-se, Joan Pau Canals tornà a Madrid. Era a finals de 1785 o a principis de 1786. No sabem la causa de la seva mort; hem cercat debades alguna referència al seu òbit a la "Gazeta de Barcelona" de 1786, que publicava la defunció de persones menys destacades que Joan Pau Canals. No sabem tampoc si fou complerta la seva voluntat d'ésser enterrat a la capella de Sant Gaietà, de l'església parroquial de Riells, com ho indica al testament.

* * *

Al seu testament, Joan Pau Canals i Martí nomenava hereu universal el seu fill Gaietà Canals i Ametller, que, com ja hem vist, era encara menor d'edat i que es convertí, per tant, en el segon (i pel que sembla darrer) baró de la Vall-roja.

Les recerques que hem fet entorn d'aquest personatge apendicular són encara molt incompletes, però ens permeten de sospitar el naufragi definitiu de la fortuna familiar en les seves mans. Efectivament, a part d'un poder que atorga el 5 d'agost de 1795 a favor de Vicenç Vallespir,⁹⁶ hi ha un "Establiment" que fa d'un terreny de Sant Vicenç de Sarrià a favor del pagès Francesc Amat, per un cens de divuit lliures anuals i una entrada de dues-centes lliures. Però aquest terreny ja era subjecte a un cens de vint lliures, que Gaietà Canals es compromet a seguir pagant; és a dir, que l'establiment que fa li proporciona una modesta entrada, però amb prou feines si cobreix la pensió anual que s'havia de pagar sobre aquella terra.⁹⁷

I encara una mostra: en un document d'uns dies més tard llegim: "Dn. Cayetano Canals y Ametller, Baró de la Vall-Roja en aquesta Ciutat de Barña Domiciliat. Per quant me resulta poca utilitat de las infras. cosas y, altrament, trobarme precisat en tancar lo tros de terra bax en primer lloch designat, ab tapia o paret de la alsada que fos menester, y necessaria pera no poder pasar ni comunicarse ab las terras de la Heretat del mas Canet, inseguint lo convingut [...] y sabent que

95. Antonio Ponz, *Viage de España*, Madrid, Aguilar, 1947, p. 1.244. A la p. 946 esmenta la seva tasca en fomentar el conreu de la roja en terres de Valladolid.

96. Establiment fet per Gaietà Canals i Ametller a favor de Francesc Amat, el 1795: cf. n. 64.

97. *Ibid.*

dita tanca me costaria passadas de doscentas lliuras, no tenint medis pera pagarlas y a mes trobantse ja proveida la execució, contra mos bens, per lo cobro de la infra. quantitat", etc.⁹⁸ No sembla, doncs, que en el punt que deixem l'hereu de Joan Pau Canals les coses li anessin massa bé.

98. Venda d'un tros de terra per Gaietà Canals i Ametller: AHP, Not. Francesc Portell, *Manual contractes*, 1795, fols. 275-279.